

UNIVERSAL VA PROFESSIONAL KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALAR TARKIBIY KOMPONENTLARINING XUSUSIYATLARI

Amirov Nurbek Islamovich

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi

amirov.qarshi@mail.ru

ANNOTATSIYA

Pedagog talabalar bilan qanday muloqotga kirishishi, uning faoliyati samarasini belgilaydi. Bugungi rivojlanayotgan davrda jamiyatda o'qituvchi shaxsiga bo'lgan ehtiyoj va talablar oshib bormoqda. Oliy ta'limda xususiy sektorning kengaytirilishi, xususiy oliy ta'lim muassasalarining ochilishi va ishga tushirilishi fikrimizga dalil bo'la oladi. Endi ta'limda sog'lom raqobat muhiti yaratildi va sifat va samaradorlik (OTM reytingi) uchun barcha kurashishi tabiiy holat. Ta'lim-tarbiya jarayonida ayniqsa endigina faoliyat boshlagan o'qituvchilar tomonidan ko'pincha xato va kamchiliklarga (boshqaruvchanlikni yetishmasligi, tajribasizlik, o'zini juda yuqori yoki past qo'yish, yoki, haddan tashqari jonbozlik ko'rsatish, nutqiy kamchiliklar kabi) yo'l qo'yilishi holatlari bo'ladi albatta. Bu talabalarning bilim o'zlashtirish darajasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli uni tashkil etishda muloqot jarayonining ijobiy bo'lishini ta'minlash pedagogning zimmasiga katta mas'uliyatni yuklaydi. Maqolada universal va professional коммуникация kompetensiyalar tarkibiy komponentlari va ularning xususiyatlari xususida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Kompetensiya, kompetentlik, universal kompetensiyalar, kasb, mutaxassis, ijtimoiy va professional jamoalar, pedagogik vaziyat, kasbiy va shaxsiy muammolar, ta'lim jarayoni.*

ABSTRACT

How a teacher communicates with students determines the effectiveness of his work. In today's developing period, the needs and demands of the teacher are increasing in the society. The expansion of the private sector in higher education, the opening and operation of private higher education institutions can be proof of our opinion. Now a healthy competitive environment has been created in education, and it is natural for everyone to fight for quality and efficiency (higher education rating). There are certain cases where it is permissible to put oneself too high or low, or to show excessive enthusiasm, speech defects, etc. This also affects the level of knowledge acquisition of students. Therefore, it is a great responsibility of the pedagogue to ensure that the communication process is positive in its organization.

The article presents ideas about the structural components of universal and professional communicative competences and their characteristics.

Keywords: *Competence, competence, universal competences, profession, specialist, social and professional communities, pedagogical situation, professional and personal problems, educational process.*

KIRISH

Pespublikamizda keng qamrovli ta'lim islohotlarini amalga oshirish davom etmoqda. Birgina so'nggi 2-3 yil ichida Respublikamizning deyarli barcha viloyatlarida davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalarining, jumladan rivojlangan xorijiy davlatlar oliy ta'lim muassasalari filiallarining tashkil etilishi va ishga tushirilishi o'qituvchilik kasbiga ega bo'lgan malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojni ham oshirmoqda. Sir emaski, ta'lim jarayonining sifat va samaradorlik ko'rsatkichlari ana shu oliygozlarda faoliyat yuritayotgan pedagog xodimlarning kasbiy kompetentlik darajasiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Bunda, ayniqsa, yosh pedagoglarning talabalar jamoasi bilan o'zaro muloqoti muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Universal va professional kommunikativ kompetensiyalar, ularning tarkibiy komponentlarining xususiyatlari xususida ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan hamda turli fikrlar keltirilgan. Ushbu maqola mazmunini yoritishda xorijiy va mahalliy olimlarning manbaalaridan foydalandik. Jumladan, xorijiy tadqiqotchi olimlar A.K. Markovanning "Психология профессионализма" nomli, T.A. Барышева va Ю.А. Жигалов hammuallifligidagi "Психолого-педагогические основы развития креативности" nomli manbaalari, hamda mahalliy olimlar Muslimov N.A. va boshqalar tomonidan tayorlangan "Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi" nomli monografiyalari metodologik manba sifatida olindi. Shuningdek, maqolada qiyosiy tahlil, taqqoslash, mantiqiylik, ob'ektivlik, tizimlilik metodlaridan foydalanilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ko'plab olimlar va tadqiqotchilar kompetensiya, kompetentlik va universal kompetensiyalar tushunchalarini bir-biridan farqlanishini ko'rsatadilar.

Kompetensiya - bu muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlar, qobiliyatlar, ko'nikmalar majmui, insonga turli vaziyatlarda, shu jumladan yangi vaziyatlarda harakat qilishga yordam beradi.

Kompetentlik - bu kompetensiyani o'zlashtirish darajasi, shaxsning muayyan faoliyatni amalga oshirishga, uning dunyo bilan mustaqil, mas'uliyatli, tashabbuskor munosabatiga nazariy va amaliy tayyorgarligining birligi. Demak, kompetensiya

nafaqat shaxsning faoliyatini, balki shaxsning o'zini ham ushbu faoliyat sub'ekti sifatida tavsiflaydi.

Universal kompetentsiyalar - ikkinchi guruh kasbiy (umumkasbiy) kompetensiyalarni shakllantirishning asosi bo'lib, ular har qanday mutaxassis uchun o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, kasbiy va shaxsiy fazilatlar yig'indisi bilan belgilanadi.

Biz ular uchun ayniqsa muhim va ahamiyatli bo'lib ko'rinadigan xususiyatlarni ajratib ko'rsatamiz:

1) har qanday kasb turi uchun asosiy bo'lib, muayyan kasbiy faoliyatga xos bo'lgan maxsus kompetensiyalarni aniqlash vektorini o'rnatadi;

2) mutaxassisning haddan tashqari sub'ektivlik, ko'p funktsiyalilik kabi fazilatlarini ta'minlash, keng ko'lamli tahliliy, kommunikativ, bashorat qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi va turli faoliyat samaradorligini ta'minlaydi;

3) mutaxassislarning ijtimoiy va kasbiy harakatchanligini aniqlash;

4) turli ijtimoiy va professional jamoalarda muvaffaqiyatli moslashish imkonini beradi;

Universal kommunikativ kompetensiyalarga har bir shaxs, uning ijtimoiy mavqei, kasbi, qiziqishlaridan qat'iy nazar, ega bo'lishi kerak. Bularga quyidagi kommunikativ kompetensiyalar kiradi:

- kommunikativ fanlar sohasidagi bilimlar (tilni bilish, nutq madaniyati, pedagogika, psixologiya, konfliktologiya va boshqalar);

- ona tilida og'zaki va yozma muloqot qilish qobiliyati;

- til va nutq normalariga muvofiq muloqotni qurish qobiliyati;

- og'zaki, paralingvistik va noverbal vositalar yordamida o'zaro munosabat madaniyatiga ega bo'lish;

- odamlar va jamoalar bilan to'g'ri (muvaffaqiyatli va samarali) munosabatda bo'lish qobiliyati;

- empatiya qobiliyati;

- o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyati (o'z hatti-harakatlarini tartibga solish qobiliyati) va boshqa qobiliyatlar.

Umumiy kasbiy kommunikativ kompetensiyalarga har qanday kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan xususiyatlar kiradi:

- biznes muhitida yozma va og'zaki muloqot qilish qobiliyati;

- biznes muzokaralarini olib borish qobiliyati;

- ishbilarmonlik odob-axloq qoidalariga muvofiq muloqotni qurish qobiliyati;

- jamoa a'zolari bilan munosabatlarni o'rnatish qobiliyati;

- hamkasblar, boshqaruv va bo'ysunuvchilar bilan konstruktiv shaxslararo o'zaro munosabatlarni o'rnatish qobiliyati (shariklar bilan muloqot); nizolarni oldini olish va hal qilish qobiliyati;

- turli ish sharoitida o'zining va suhbatdoshining hatti-harakatlarini modellashtirish va tartibga solish qobiliyati;

- kasbiy va shaxsiy muammolarni hal qilishga tayyorlik (qarorlar qabul qilish, tahlil qilish, shakllantirish, muhokama qilish va muammolarni hal qilish);

- suhbatdoshni tinglash va eshitish qobiliyati va boshqa ko'nikmalar.

O'qituvchi uchun kommunikativ kompetensiyalar (professional-maxsus kommunikativ kompetensiya), uning kasbiy faoliyati uchun alohida ahamiyatga ega, chunki ta'lim jarayonining ikkita asosiy sub'ekti - o'qituvchi va talabaning o'zaro ta'siri asosan axborotli va u bilan amalga oshiriladi. O'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, shuningdek, hamkorlik muhitida o'z maqsadlariga erishish uchun uning hamkasblari, ota-onalari va o'quv jarayonining boshqa sub'ektlari bilan ishbilarmonlik munosabatlarining butun tizimini tartibga soladi. Pedagogik sohadagi muloqot o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasining mazmunini belgilaydigan bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Birinchidan, kundalik ish hayotida o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi pedagogik vaziyatni ob'ektiv baholashga muvofiq lingvistik bilim va qobiliyatlarni (kompetensiyalarni) qo'llashga tayyorlik sifatida namoyon bo'ladi va shuning uchun maxsus repertuarni taqdim etish kerak. uning namoyon bo'lishi zarur bo'lgan pedagogik vaziyatlar.

Maxsus pedagogik vaziyatlar ko'p va juda xilma-xildir:

- 1) talabalar, o'quvchilar bilan tanishish holati;
- 2) tushuntirish, sharhlash, izohlash;
- 3) ma'muriy axborot berish;
- 4) talaba faoliyatini baholash;
- 5) xulq-atvor normalarini buzish holatlari (shovqin, suhbatlar);
- 6) o'qituvchining xatosi holati va boshqa ko'plab holatlar.

Har bir pedagogik vaziyat o'qituvchidan ma'lum nutq janrlarini o'zlashtirishni talab qiladi. Demak, birinchi turdagi vaziyatlar uchun salomlashish, murojaat qilish, taqdimot va hokazo janrlarni o'zlashtirish kerak; vaziyatlarning ikkinchi guruhi uchun - suhbatlar, ma'ruzalar, savollar va boshqalar; uchinchisiga - buyruqlar, talablar, buyruqlar, rag'batlantirish, maslahat, iltimos, ishontirish va boshqalar; to'rtinchisi uchun - maqto'v, ma'qullash, eslatish va boshqalar; beshinchisi uchun - so'zlar, haqoratlar, tahdidlar, ayblovlar va boshqalar; oltinchisi uchun - e'tiroflar, va'dalar, kechirim so'rash, yon berish va boshqa ko'plab janrlar.

Ikkinchidan, o'qituvchining o'zi nutqiga nisbatan boshqa har qanday mutaxassisga qaraganda qattiqroq va tanqidiyroq bo'lishi kerak, chunki, o'qituvchining nutqiy hatti-harakati o'quvchi uchun nufuzli namuna bo'lib, bolaning shaxsiyatiga va uning turli xil nutqlarga bo'lgan munosabatining tabiatiga ta'sir qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchining nutqi bolaning kommunikativ qobiliyatini shakllantiradigan va uning ichki dunyosini o'zgartiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Demak, o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish usullaridan biri bu o'qituvchi shaxsini ijobiy o'zgartirish usulidir. O'qituvchi o'z o'quvchilarini til va nutq me'yorlariga muvofiq muloqot qilishni o'rgatish, muloqotda nuqsonlarni oldini olish va hokazolarni o'rgatish uchun o'zi kommunikativ faoliyatning to'liq (samarali, konstruktiv) vositalari va usullariga ega bo'lishi kerak. Shundagina ana shunday vosita va usullardan foydalanish natijasida o'quvchi shaxsining ichki dunyosi uyg'unlashuvi, uning ma'naviy yuksalishi hisoblanadi.

Uchinchidan, o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, bir tomondan, kasbiy pedagogik funksiyalarni bajarish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarga ega bo'lishni o'z ichiga oladi - o'qitish va tarbiyalash, ikkinchi tomondan, shaxsiy ijtimoiy (pedagogik) muhim fazilatlar. Oxir oqibat, o'qituvchining kommunikativ kompetensiyalari ro'yxatini va ularning mazmunini aniqlashda, birinchi navbatda, ta'lim va tarbiyadagi pedagogik vazifalarni sifatli va muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradigan kasbiy komponentni hisobga olishimiz kerak; ikkinchidan, o'qituvchi va pedagogik jamoa va o'zi o'rtasidagi munosabatlarning butun tizimini tartibga soluvchi ijtimoiy va shaxsiy komponent (kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar, umumiy madaniy, ma'naviy va axloqiy).

“Kasbiy-maxsus kompetensiyalar” tushunchasining o'ziga xos mazmuni, birinchi navbatda, ish beruvchilarning talablari va jamiyatning ijtimoiy talablarini tahlil qilish bilan bog'liq, chunki, mutaxassisdan zamonaviy bozor nafaqat tashuvchini qidirmoqda, balki, fan kompetensiyalari, shuningdek, maxsus bilim va ko'nikmalardan tashqari, ma'lum shaxsiy xususiyatlarga ega bo'lgan yaxshi xodim zarur. Eng muhim (eng ko'p talab qilinadigan) va yuqori darajadagi malakaga ega (yutuqlari) o'qituvchining kommunikativ kompetensiyalari quyidagilar hisoblanadi:

1. Pedagogik muloqotning xususiyatlarini bilish. Bu bilim bevosita o'qituvchiga taalluqlidir, chunki u muayyan kasbiy sohaga ta'sir qiladi: “o'qituvchi - talaba”, “o'qituvchi - guruh”, “o'qituvchi - o'qituvchi”, “o'qituvchi - ota-ona”, “o'qituvchi - boshqa fanlar” tizimlaridagi o'zaro ta'sir. Ushbu bilimlar psixologik-pedagogik fanlarning mazmuni bilan belgilanadigan bilim, ko'nikma va malakalar bilan ta'minlanishi kerak.

2. Turli pedagogik vaziyatlarda muloqot vositalaridan yetarlicha foydalana bilish.

3. Pedagogik vaziyatlarning xususiyatlari va dinamikasiga qarab kommunikativ vositalarni o'zgartirish qobiliyati.

4. Turli pedagogik vaziyatlarda samarali kommunikativ o'zaro munosabatlarni qurish qobiliyati.

Bu yangi kommunikativ sharoitlarga moslashish qobiliyatini aniqlaydigan va pedagogik mahoratning namoyon bo'lishi uchun asos bo'lgan instrumental, tartibga soluvchi ko'nikmalar (2-4 bandlar).

5. Talabalar bilan oson aloqada bo'lish, ularni mustahkamlash va qo'llab-quvvatlash qobiliyati (ko'ngilchanlik).

6. Hamkorlikka intilish, o'quvchiga, uning faoliyatiga samimiy qiziqishning namoyon bo'lishi (ochiqlik).

7. O'zgaruvchan muloqot sharoitlariga moslasha olish, muammolarni osonlik bilan «ushlab olish»; boshqa nuqtai nazarlarga, pozitsiyalarga bag'rikenglik; stajyorning vaziyat va hatti-harakatlariga turli nuqtai nazardan qarash qobiliyati (moslashuvchanlik).

8. Xulq-atvori, tashqi ko'rinishi, o'zini «qo'llash» va «taqdim etish» qobiliyati (hissiy jozibadorlik) bilan stajyorni mag'lub etish qobiliyati.

9. Subyektning o'zini anglash qobiliyati, o'z-o'zini baholashni pedagogik o'zaro ta'sirning boshqa ishtirokchilarining fikri bilan taqqoslash, ta'lim jarayoni sub'ektlari munosabatlarini, ularning hissiy reaksiyalarini (refleksiya) tushunish qobiliyati.

10. Hissiy holatni, idrok etilayotgan shaxsning niyatlarini, o'quvchining kechinmalarini idrok etish qobiliyati (empatiya).

Ushbu kompetensiyalar (5-10 bandlar) pedagogik ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlarni aks ettiradi: ochiqlik, moslashuvchanlik, hissiy jozibadorlik, empatiya, refleksivlik. Ushbu kompetensiyalarni shakllantirish, ayniqsa, faoliyati nutq mas'uliyatini oshirish bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislar uchun zarurdir, bu, albatta, o'qituvchini o'z ichiga oladi.

Ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, ish beruvchilar yosh mutaxassis o'qituvchilarning quyidagi qobiliyatlarini ham yuqori baholaydilar:

- kommunikativ vaziyatlarni tizimli ravishda tahlil qilish, ko'plab shartlarni hisobga olish va eng yaxshi yechimni tanlash;

- o'quvchilar va hamkasblar bilan pedagogik jihatdan mos aloqalarni o'rnatish;

- tashabbus ko'rsatish, o'quvchilar va o'quv jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan faol munosabatda bo'lish;

- ta'lim jarayonining turli ishtirokchilari bilan o'zaro munosabatlarda ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish va kelishmovchiliklarni yumshatish;

- o'quvchiga ijobiy ta'sir ko'rsatish, kommunikativ o'zaro ta'sir asosida uni shaxs sifatida adekvat idrok etish va tushunish.

Shunday qilib, o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi murakkab hodisadir. Bu shaxsning kommunikativ bilim va ko'nikmalarni, shuningdek, pedagogik sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun shaxsiy fazilatlarini qo'llashga nazariy va amaliy tayyorligi va qobiliyatining birligini ifodalaydi. O'qituvchining kasbiy-maxsus kommunikativ kompetensiyasi o'quv jarayoni sub'ektlari bilan pedagogik o'zaro munosabatlar amaliyotida takomillashtiriladi.

O'quv jarayoni doimo ikki tomonni - talaba va o'qituvchini o'z ichiga oladi, shuning uchun o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, o'quv jarayonida nutq faoliyatini tashkil etish qobiliyati haqida gapirish kerak. Kommunikativ kompetensiya o'qituvchi kasbiy mahoratining o'zagi hisoblanadi, chunki talabalar bilan muloqot pedagogik faoliyatning mohiyatidir. U ma'lum bir ilmiy bilimlar va amaliy ko'nikmalar tizimidan iborat murakkab tuzilishga ega.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'qituvchining kasbiy malakasi uning pedagogik fikrlash va pedagogik tafakkur qilish qobiliyatiga ega ekanligini anglatadi. Pedagogik tafakkur malakalariga quyidagilar kiradi: analitik, loyihalash, aks ettirish; pedagogik tafakkur qilish qobiliyatiga - tashkiliy va kommunikativ. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi deganda kognitiv (kasbiy bilim), faoliyat (kasbiy ko'nikma va tajriba) va kasbiy va shaxsiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan integratsion xususiyat tushuniladi. O'qituvchining kasbiy faoliyati «nutq mas'uliyatini oshirish» sohasiga tegishli bo'lib, ko'p jihatdan kommunikativ kompetensiyaga bog'liq, u tadqiqotchilar tomonidan insonning kognitiv, hissiy va xulq-atvor xususiyatlarining ko'p bosqichli majmui, ko'p darajali kasbiy qobiliyat sifatida qaraladi, uning shaxsiyatining muhim sifati, uning pedagogik jarayon ishtirokchilari bilan aloqalarni o'rnatish, qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga qaratilgan kommunikativ faoliyatiga vositachilik qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Муслимов Н.А., ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси/ Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.
3. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – СПб.: СПГУТД, 2006.
4. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.

5. Амиров Н.И., Раджабова М.З. Коммуникативная культура преподавателя и студентов в учебном процессе, Журнал «Вестник науки и образования». Издательство «Проблемы науки», 2020. №5 (83). Часть 2. С. 28-31.
6. Amirov Nurbek Islamovich, Pedagog kommunikativ kompetentligining talabalar oʻzlashtirish faoliyatiga bogʻliqligi. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (May 2021), 1583-1588.*
7. Юсупов Бекзод Эргашевич, & Хайитова Садокат (2019). Развитие образовательного процесса на основе инновационных подходов. Вестник науки и образования, (19-2 (73)), 42-46.
8. Юсупов, Б. Э. (2019). Инновационные педагогические технологии как фактор повышения эффективности образования. In Педагогика и современное образование: традиции, опыт и инновации (pp. 69-72).
9. Turabova, S. K. (2021). The relationship between the development of innovative thinking and argumentative competence. *An International Multidisciplinary Research Journal*, 11 (5), 297-300.
10. Турабова, С. К. (2022). ИННОВАЦИОН ТАФАККУР—ЖАМИЯТНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ МЕЗОНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 424-429.